

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2295>**М. Аракелян,**

доктор юридичних наук, професор

Заслужений юрист України

перший проректор

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА – ЕФЕКТИВНА МОДЕЛЬ НАДАННЯ БЕЗКОШТОВНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Питання про етимологію терміна «юридична клініка» в юридичній літературі, як і раніше, викликає дискусію. Зазвичай клініка – установа лікарняного типу, у якій лікування хворих поєднується з науково-дослідною та педагогічною роботою. Таким чином, цей заклад покликаний допомагати людям і одночасно вчитися самим. Термін «юридична клініка» походить від англійського *Law clinic*. Вона формується та функціонує в навчальних закладах юридичного профілю.

Дослідження функціонування таких закладів висвітлені в роботах таких учених, як М. Дуліба; В. Єлов; С. Молібог; Д. Павленко; М. Поліщук; О. Чернега; Ю. Фігель та ін. Процес формування та функціонування юридичних клінік як ефективної моделі надання безоплатної правової допомоги громадянам України зумовлює актуальність та важливість подальшого їх всебічного дослідження.

Мета цієї статті полягає в дослідженні особливості становлення цього найважливішого інституту правозахисної системи України, а також у формуванні нормативно-правової бази його функціонування.

Юридичні клініки в Україні, як зазначає М. Трофимов, почали створюватися і функціонувати до того, як були розроблені перші нормативно-правові акти, що регулювали їхню діяльність. Перші юридичні клініки на території України починають з'явля-

тися у вищих юридичних навчальних закладах за участі молодіжних, студентських та інших громадських організацій у 1996–1999 роках у містах Києві, Донецьку, Львові, Одесі, Ужгороді, Бердянську, Симферополі, Луцьку [1, с. 80].

Перша юридична клініка в Україні з'явилася в 1996 році. Це юридична клініка «Рго вопо» при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка [1, с. 10], створена з метою покращення вищої юридичної освіти, а також надання правової допомоги малозабезпеченим верствам населення. За сучасних умов діє програма підтримки створення юридичних клінік у всіх регіонах України. За іншими даними, першою юридичною клінікою в Україні був Центр практичного навчання Донецького національного університету [1, с. 11].

Діяльність цих юридичних клінік у перші роки не завжди підтримувалася керівництвом навчальних закладів. Більшість наявних сьогодні в Україні юридичних клінік, на думку С. Молібога, створювалася з ініціативи студентів, за кошти грантодавців та на базі неурядових правозахисних організацій з акцентом не на освітні (практичні) аспекти, а на соціальні (тобто з метою задоволення потреб суспільства) у сфері правової допомоги [1, с. 5]. Проте із часом ефективність діяльності юридичних клінік стала дедалі більше виявлятися.

На початку 2000-х років в Україні вже було створено юридичні клініки, які функціонували по-різному. На цій основі виникла гостра необхідність уніфікації їхньої діяльності. Першим кроком на цьому шляху стало створення всеукраїнської громадської організації Асоціація юридичних клінік.

Правові основи юридичних клінік в Україні становлять сукупність нормативно-правових актів, прийнятих різними органами державної влади України, що регулюють різні аспекти їх становлення та функціонування. Серед них особливо виділяються Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про вищу освіту», Закон України «Про адвокатуру», Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Закон України «Про надання безоплатної правової допомоги».

Особливого значення серед вищеназваних нормативно-правових актів набуває Закон України «Про надання безоплатної правової допомоги», у якому визначається коло суб'єктів надання такої допомоги, натомість не уточнюється статус юридичних клінік та принципи їхньої діяльності щодо надання безоплатної правової допомоги.

Окрім вищеназваних нормативно-правових актів, важливе значення для становлення та функціонування юридичних клінік мала «Національна програма правової освіти населення», затверджена Указом Президента України від 18 жовтня 2001 року. У Національній програмі закріплено положення про те, що «становлення України як демократичної, правової держави, формування засад громадянського суспільства зумовлюють необхідність підвищення рівня правової культури населення. Вимагають вирішення на державному рівні питання подальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян у отриманні знань про право. Це може бути забезпечено, насампе-

ред, шляхом удосконалення правової освіти населення» [5].

У цій програмі вказується, що її метою є досягнення в тому числі шляхом активної участі в організації та здійсненні заходів щодо правової освіти населення, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних та культурних закладів, наукових установ, міжвідомчих координаційно-методичних рад із правової освіти населення, видавництв та видавничих організацій, засобів масової інформації та поєднання комплексу заходів у сфері правової освіти, що здійснюються цими органами, організаціями, установами.

Національна програма правової освіти населення передбачає подальше створення необхідних умов для отримання широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрямки правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації.

Реалізуючи рекомендації Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з метою створення умов для набуття громадянами необхідного обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, надання безоплатної правової допомоги особам, які потребують соціального захисту та підтримки, та отримання студентами старших курсів практичних знань та набуття навичок, затверджене Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України [6]. Згідно з Типовим положенням юридична клініка є не юридичною особою, а як структурний підрозділ вищого навчального закладу для досягнення своєї мети користується його майном (1.5.).

Метою юридичної клініки, за Типовим положенням, є підвищення рівня практичних знань, умінь та навичок студентів юридичних спеціальностей; забезпечення негайного доступу

представників соціально-уразливих груп суспільства до правової допомоги; формування правової культури громадян; підготовка та навчання студентів у дусі дотримання і поваги до принципів верховенства права, справедливості та людської гідності; розширення співробітництва вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку юристів, із судовими, правоохоронними органами, органами юстиції, державного та місцевого самоврядування, з іншими установами та організаціями; занурення в навчальний процес елементів практичної підготовки студентів-юристів у сфері юридичних послуг (2.1).

Відповідно до цілей та завдань юридичних клінік для їх повного та ефективного функціонування керівництво юридичних клінік та вищих навчальних закладів організовує та забезпечує проведення спецкурсу з «Основ юридичної клінічної практики», де охоплюються принципи та функції діяльності юридичних клінік, а також акцентується увага на основних аспектах юридичної практики; проводяться теоретичні та практичні заняття за результатами діяльності юридичної клініки; проводяться правоосвітні, правороз'яснювальні та інші навчально-практичні заходи; надається юридична допомога з питань захисту прав і свобод людини та організацій з усіх галузей права відповідно до чинного законодавства України; проводяться роботи з документами правового характеру та базами даних; готуються та розповсюджуються публікації для населення з актуальних правових питань; здійснюється співробітництво з представниками державних та недержавних органів та організацій; проводяться науково-практичні конференції, семінари, тренінги та інші заходи щодо актуальних правових питань; проводиться робота із систематизації та аналізу судової практики України, рішень Європейського Суду з прав людини, вирішення юридичних питань у правоохоронних органах,

органах державної влади та місцевого самоврядування; співробітництво з іншими юридичними клініками вищих навчальних закладів України та за межами держави (2.3).

Вищий навчальний заклад надає для юридичної клініки матеріально-технічні засоби та створює умови для ефективного функціонування. Фінансування юридичної клініки за Типовим положенням здійснюється за рахунок коштів навчального закладу, грантів міжнародних та українських організацій, благодійних внесків громадян та організацій.

Із метою подальшого розвитку та зміцнення навчально-виховної роботи у вищих навчальних закладах Міністерство освіти і науки України у липні 2002 року надіслало юридичним факультетам листа про результати роботи конференції «Розвиток програм, що допомагають удосконалювати навчально-виховний процес на юридичних факультетах», що відбулася у м. Києві 22-23.03.2002 р. [7, с. 62].

Міністерство юстиції України також оприлюднило рекомендацію Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення «Роль громадських приймальних та юридичних клінік щодо надання правової допомоги населенню» (м. Івано-Франківськ, 01.11.2002 року) [8, с. 62].

Асоціація юридичних клінік України розробила два документа, важливих та необхідних для успішної діяльності юридичних клінік України: «Стандарти діяльності юридичних клінік» та «Приблизний етичний кодекс членів юридичної клініки», в яких закріплюються основні стандарти, принципи, а також етичні правила, необхідні для функціонування юридичних клінік [9].

Із метою забезпечення єдиного підходу до організації діяльності юридичних клінік в Україні та відмежування юридичних клінік від інших форм об'єднань студентів та молодих юрист-

тів, які надають юридичну допомогу населенню, вважаємо за доцільне спробувати визначити систему принципів діяльності юридичних клінік. Юридична клініка Стандартами юридичних клінік України визначається як формування, яке створюється для правозахисної та правопросвітницької діяльності та функціонує у виші (III-IV рівня акредитації, який здійснює підготовку фахівців за спеціальністю «Право»), з ініціативи вишу (або громадської організації у співпраці з вищим навчальним закладом), до складу якого входять студенти, викладачі, спеціалісти-практики (ст. 1) [10].

Юридичні клініки покликані забезпечувати практичну підготовку студентів юридичних вишів та факультетів до професійної діяльності, сприяти розумінню ними соціальної ваги юридичної професії та вирішенню соціальних проблем.

Примірний Етичний кодекс юридичної клініки починається зі слів: «Ми, студенти та викладачі юридичної клініки, керуючись загальновищезначаними нормами моралі, визнаючи своїм обов'язком захист прав і свобод людини і громадянина та необхідність удосконалення свого професійного рівня, приймаємо Етичний кодекс юридичної клініки» [11].

Кодекс покликаний врегулювати етичні засади організаційної діяльності студентів, викладачів, спеціалістів-практиків (далі – учасників юридичної клініки) у процесі виконання завдань юридичної клініки (ст. 1).

Відповідно до кодексу діяльність юридичної клініки базується на принципах гуманізму; незалежності; конфіденційності; пріоритету інтересів клієнта; повного інформування клієнта щодо правил роботи юридичної клініки; компетентності та професіоналізму; безкоштовності; чесності та порядності (ст. 2).

Асоціація юридичних клінік України у 2004 році розробила сайт юридичних клінік, який став ефективним майданчиком для обміну думками

та інформацією між працівниками юридичних клінік України щодо надання правової допомоги населенню України. У 2005 році почав свою діяльність «Вісник Асоціації юридичних клінік України» як професійне видання, яке висвітлює питання, пов'язані з різними аспектами функціонування юридичних клінік та проблемою юридичної клінічної освіти в Україні. Вісник став важливим кроком на шляху підвищення якості правової допомоги, наданої населенню. На сторінках Вісника висвітлюються зміст та природа юридичної клінічної освіти, доводяться її необхідність та ефективність.

У зв'язку з реформуванням системи безкоштовної правової допомоги та підвищення ролі юридичних клінік у цьому процесі, а також з метою повномасштабної імплементації ідей та принципів юридичної клінічної програми нормативно-правової бази у галузі вищої юридичної освіти у грудні 2006 року у м. Києві було проведено Щорічну підсумкову конференцію юридичних клінік України, у якій взяли участь представники Міністерства юстиції України та Міністерства освіти та науки України.

Захід відбувся з метою здійснення представниками юридичного клінічного руху в Україні благодійної діяльності на користь суспільства, діяльності, спрямованої на розвиток в Україні юридичної клінічної освіти, запровадження новітніх освітніх методик у процес підготовки юристів в Україні та за кордоном. Для координації дій щодо впровадження прийнятих на конференції рішень на загальнодержавному рівні, для реалізації інших програмних завдань підтримки, забезпечення та координації діяльності юридичної клінічної програми в Україні було засновано Міжнародний благодійний фонд «Фонд юридичних клінік України» [12]. Слід зазначити також, що такі фонди сприяють розвитку юридичних клінік

та юридичної клінічної освіти в цілому діяли і продовжують діяти в багатьох країнах світу, а одним із прикладів успішної діяльності таких фондів є діяльність Фонду юридичних клінік Польщі [13, с. 5].

За інформацією Міністерства освіти і науки України про стан організації роботи зі зверненнями громадян, за I півріччя 2008 року у 22 областях України на той період часу налічувалося 45 юридичних клінік, а вже через два роки в Україні стаціонарно працювали та активно реалізовували свої функції та завдання 110 юридичних клінік [14].

В останні роки студенти більшості провідних вищих навчальних закладів України юридичного профілю все частіше стали проводити свій вільний від основного навчання час у приміщеннях юридичних клінік, де вони під контролем кураторів надають безоплатну правову допомогу малозабезпеченим верствам населення, примножуючи при цьому свої теоретичні знання та набуваючи практичні навички для подальшої професійної діяльності. Як приклад популярності серед студентів такої новації у вітчизняній юридичній освіті можна навести юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія», у діяльності якої протягом одного навчального семестру бере участь понад сто студентів та аспірантів, а понад трьохсот студентів з усіх факультетів та інститутів цього навчального закладу щорічно проходять тут навчальну, виробничу, переддипломну та магістерську практики.

22 лютого 1998 р. з ініціативи ректора Національного університету «Одеська юридична академія» С.В. Ківалова та представників громадської організації «Південноукраїнський центр молодих юристів» розпочала свою діяльність безплатна юридична консультація «Pro bono». Із 22 лютого 2002 року безкоштовна юридична консультація була реорганізована в самостійний підрозділ Одесь-

кої національної юридичної академії – юридичну клініку.

Отже, аналіз шляху становлення та розвитку юридичних клінік в Україні, як у нормативно-правовому, так і в доктринальному аспекті, дозволяє дійти висновку, що даний інститут у правовій системі України в контексті надання правової допомоги населенню займає гідне місце та відіграє ефективну роль у реалізації правозахисної діяльності української держави.

У широкому розумінні юридичний клінічний рух у його сучасному стані є узагальненим поняттям і становить найважливішу складову частину юридичної спільноти в Україні, яка досить давно доклала значних зусиль для створення юридичних клінік як специфічних утворень. У вищих навчальних закладах України створення юридичних клінік було особливим механізмом сприяння підвищенню якості юридичної освіти, що проявляється у створенні для студентів можливості під час навчання практикуватися в юридичній професії, виконуючи аналітичну та безпосередню правозахисну роботу. Разом із тим, як підтвердила подальша практика, функціонування юридичних клінік стало ефективною моделлю надання безоплатної правової допомоги громадянам України.

У юридичній літературі правову природу юридичної клініки пов'язують зі змістом юридичної освіти, пропонують розуміти це поняття як особливий складник структури вищої юридичної освіти, що дозволяє свідомо та цілеспрямовано формувати у студентів навички професійної діяльності на основі організації такої форми навчання, як керована викладачем практика надання правової допомоги громадянам України.

Нормативно-правова база юридичних клінік вищих навчальних закладах України формувалася

поступово, що сприяло становленню та вдосконаленню їхньої діяльності як найважливішої складової частини правозахисної системи України.

Ключові слова: юридична клініка, правова допомога, правозахисна система України, правозахисна діяльність, вищий навчальний заклад.

Arakelian M. A legal clinic – an effective model of providing free legal aid in Ukraine

In a broad sense, the legal clinical movement in its current state is a generalized concept and the most important component of the legal community in Ukraine, which has long gone to great lengths to establish legal clinics as specific entities. In higher educational institutions of Ukraine, the creation of legal clinics was a specific mechanism to promote the quality of legal education, which is manifested in laying the groundwork for students' practice in the legal profession through performing analytical work and defending human rights. In addition, as further practice showed, the functioning of legal clinics became an effective model for providing the citizens of Ukraine with free legal aid.

In legal literature, scientists associate the legal nature of a legal clinic with the content of legal education and propose to understand the relevant concept as a distinct component of the structure of higher legal education, which allows students to consciously and purposefully develop skills of professional activity based on the organization of such a training form as the practice of providing the citizens of Ukraine with legal aid under the supervision of a teacher.

The legal framework of legal clinics of higher educational institutions of Ukraine was gradually developed that contributed to the establishment and progress of their activities as the

most crucial component of the law-enforcement system of Ukraine.

Keywords: legal clinic, legal aid, law-enforcement system of Ukraine, law-enforcement activity, higher educational institution.

Література

1. Юридична клініка : навчальний посібник / В.А. Єлов, С.І. Молібог, Д.Г. Павленко. Київ : «Школяр», 2004. С. 80.

2. Чернега А. «Фенікс» – високий стандарт клінічної освіти. Юридичний вісник України. 15-21 листопада 2008 року. № 46(698). С. 10.

3. Фігель Ю.О. Роль юридичних клінік у формуванні вмінь реалізації права студентами юридичних спеціальностей : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень». Львів, 2011. С. 11.

4. Молібог С. Клініки часто народжувались у жорстких сутичках із керівництвом вузів. Юридична газета. 12 жовтня 2006 р. № 19(79). С. 5.

5. Указ президента України «Про Національну програму правової освіти населення» від 18 жовтня 2001 року № 992/2001.

6. Типовое положение о юридической клинике высшего учебного заведения Украины. URL: <http://law-clinic.net/legal/208/213/>

7. Юридична клініка : навчальний посібник / В.А. Єлов, С.І. Молібог, Д.Г. Павленко. Київ : «Школяр», 2004. С. 293.

8. Роль громадських приймалень та юридичних клінік по наданню правової допомоги населенню: рекомендації Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення Міністерства юстиції України № 1/11-2194 від 01.11.2002 року. URL: <http://www.legalclinics.org.ua/zakony/zakony.php?menuitem=zakony&zakon=туди>

9. Полищук М.С. О специальных принципах деятельности юридических клиник. URL: <http://law-clinic.net/legal/208/876/>

10. Стандарти діяльності юридичної клініки. URL:

http://www-jurfak.univer.kharkov.ua/yurklinika/uk_dok_stand.php

11. Примірний Етичний кодекс юридичної клініки. URL: <https://lawclinicukr.wordpress.com/2016/06/13/етичний-кодекс-юридичної-клініки/>

12. Юридичні клініки України: сучасні виклики, потреби та потенціал їх участі у системі підготовки юристів. URL:

http://www.irf.ua/files/ukr/programs_law_news_1167_ua_RL.doc

13. Дулеба М. Допоможе і навчить юридична клініка. Урядовий кур'єр. № 242. 22 грудня 2006 року. С. 5.

14. Аналітична доповідь про стан організації роботи зі зверненнями громадян у Міністерстві освіти і науки України за 2010 р. URL: http://www.mon.gov.ua/newstmp/2010/21_12/dopovid_2010.doc

